

Лідія ХОДАНИЧ,

доцент, кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри педагогіки та психології
Закарпатського інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Ужгород, Україна

**УЧИТЕЛЬ У КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ**

Ходанич Л. П. Вчитель у контексті європейського вибору України. У статті окреслено залежність зміни ціннісних орієнтирів та специфіки професійної діяльності вчителя від євроінтеграційних та глобалізаційних процесів. Досліджено феномен кризи уявлень та падіння авторитетів в умовах освіти сучасної України.

Ключові слова: учитель, цивілізаційні виклики, євроінтеграція, європейські цінності, криза уявлень, падіння авторитетів.

Ходанич Л. П. Учитель в контексте европейского выбора Украины. В статье обозначены зависимость изменения ценностных ориентиров и специфики профессиональной деятельности учителя от евроинтеграционных и глобализационных процессов. Исследован феномен кризиса представлений и падения авторитетов в условиях образования современной Украины.

Ключевые слова: учитель, цивилизационные вызовы, евроинтеграция, европейские ценности, кризис представлений, падение авторитетов.

Khodanych L. P. Teacher in the context of European choice of Ukraine. The article deals with the dependence of moral values and specificity of teacher's professional activities on European integration and globalization. The phenomenon of the crisis of ideas and a weakening of authorities in the terms of the modern education in Ukraine is described.

Key words: teacher, civilizational challenges, European integration, European values, a crisis of ideas, weakening of authorities.

Постановка проблеми. Вирішення глобальних цивілізаційних завдань, які стоять перед людством сьогодні, аж ніяк неможливе без уваги до освіти. Стратегія розвитку національної системи освіти має враховувати основні вектори цивілізаційних змін. Такими у наш час є глобалізація, екологічні загрози, інформатизація життєвого простору, пов'язана з цим прагматизація людських стосунків, витіснення духовного, трансформація сім'ї тощо [1]. Євроінтеграційні процеси для освітнього простору України – вираження глобалізаційних тенденцій та загальноцивілізаційних векторів розвитку. Виявлення закономірностей та специфіки нових феноменів, пов'язаних з євроінтеграційними факторами, є актуальними для сучасної освіти України з огляду хоча б на те, що від професійного та особистісного розвитку вчителя залежить майбутнє нації і держави.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Професія вчителя належить до професійної діяльності на осі «людина-людина», на цій осі виникають постійні виклики, які змушують учителя йти в ногу з життям. Саме така залежність викликає появу досліджень постаті вчителя та його діяльності відповідно до умов у різні часи. Цій проблемі присвячено ряд концептуальних творів вітчизняної педагогіки в минулому (Г. Ващенко, В. Сухомлинський, К. Ушинський; А. Волошин) та сучасному (І. Зязюн [2]; І. Колесник [3]; Н. Ничкало [4]; В. Чоповський [5] та ін.), філософії освіти та психології (В. Андрущенко [6], І. Бех [7], Г. Кремень [8], В. Корсак [9] та ін.). Науковцями розглядається як постать самого вчителя, так і умови та стиль його педагогічної діяльності, вплив на цю діяльність суспільних чинників. Однак зі зміною часу з'являються нові феномени у цій царині, які необхідно дослідити.

Мета дослідження – узагальнити фактори впливу на професійний портрет учителя сучасної України в умовах євроінтеграції. Завдання – виявити зміни в педагогічній діяльності внаслідок впливу євроінтеграційних викликів.

Виклад основного матеріалу. Розвиток технологічного суспільства виявляє все нові й нові протиріччя та проблеми, в ході розв'язання яких перед людством та освітою постають нові вимоги. Академіком В. Г. Кременем виведено основні загальноцивілізаційні тенденції суспільного розвитку ХХІ ст. як історичний виклик людству:

- глобалізація суспільного розвитку,
- набуття людством здатності до самознищення,
- перехід від індустріальних до науково-інформаційних технологій [10].

У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність переглянути освіту як механізм адаптації людства до нових умов. Цій проблемі присвячено ряд наукових розробок провідних вітчизняних філософів, педагогів, соціологів, психологів кінця ХХ – початку ХХІ ст. (Бех І. Д., Зязюн І. А., Корсак К. В., Кремень В. Г., Луговий В. І., Мельник О. В., Огнев'юк В. О., Савченко О. Я., Сухомлинська О. В., Фельдштейн Д. І. та ін.), практична сутність ідей зводиться до того, що «завдання полягає не тільки в забезпеченні реальної, а не

декларативної пріоритетності освіти. Не менш важливо побудувати освіту в контексті вимог і можливостей XXI ст., тобто осучаснити й модернізувати всі її складові ланки, спричинені такими історичними викликами» [11].

З огляду на це варто детальніше оглянути основні вияви тенденцій цивілізаційного розвитку людства в реаліях нашої Батьківщини, такі як урбанізація, панування високих технологій, децентралізація, гендерна рівність та падіння народжуваності, старіння населення, все більший вплив віртуальної реальності.

Урбанізація для України – одна з головних триваючих ознак прогресу. О. Субтельний відзначав, що в 1905 р. тільки 5% українців мешкали в містах, у той час, як у 2000 році цей показник зріс, за даними статистики, до 68%. Масовий виїзд із сіл у міста спричиняє втрату архаїчної культури, вікових традицій та обрядовості. Людина – вчорашній селянин – у місті втрачає свою архаїчну культуру, проте не так легко набуває нової, поповнюючи ряди маргіналів, які виступають ідеальними носіями та споживачами маскультури. Відмова від архаїчної етнокультури – ознака міського населення в сучасній Україні – посилена трансформаційними процесами вітчизняної історії XX ст., посилюється ще й тим фактом, що у менталітеті українців центральної та східної частини історично закріплений знак відмови від свого, надається перевага чужому [12].

У таких умовах навчально-виховний процес має отримати особливо чіткі орієнтири на національну культуру. Тактика подвійних стандартів, намагання виховувати полюсами «національне» та «громадянське», продемонстровані в Україні відносно не так давно, до подій на Майдані, вкрай загрозливі для майбутнього.

Високі технології, що прийшли на зміну традиційним, на перший погляд, полегшують буття, однак призводять до широкого використання штучних матеріалів. Штучність торкається навіть поведінки, пов'язаної з інстинктивною сферою. Так, цивілізовані люди – батьки, коли виникають проблеми з вихованням чи навчанням дитини, дедалі частіше демонструють «відхід» від інстинкту: стають в опозицію до власної дитини. Тип природної батьківської поведінки відкрито демонструють хіба що роми (цигани): вони прогнозовано стають на бік власної дитини чи «свого» у будь-якій ситуації, захищають його всупереч логіці.

Децентралізація – процес перерозподілу функцій, повноважень, людей або речей, відхід від центрального управління – у цілому позитивне явище: внаслідок децентралізації відбувається «вирівнювання» способів життя, коли сільська людина все менше відстає від людини міської у використанні досягнень науково-технічного прогресу. Децентралізація пов'язана з розвитком транспорту і мобільності.

Свобода пересування для сучасної людини така ж важлива, як і свобода мислення чи віросповідання. В умовах тривалого безробіття на заході України, зокрема на Закарпатті, свобода пересування

спричинює відчутний відтік працездатного населення за кордон або в промислові райони.

Тривала відсутність батьків-заробітчанин удома змінює погляд дитини на родину, породжує явище соціального сирітства. Щедрі на гроші батьки, намагаючись таким чином скупити свою провину перед дітьми, стають причиною порушення гармонії між духовним і матеріальним началами буття у свідомості дитини. Діти вдруге травмуються, уже через надлишок отриманих у дарунок неконтрольованих коштів. Такі явища породжують бездуховність, егоїзм, всездозволеність як неправильне розуміння свободи. Виховна функція школи та вчителя з огляду на окреслене вище посилюється.

Ще один позитивний здобуток людства – гендерна рівність – являє суспільству у наш час свій зворотний бік: «старіння» материнства як наслідок пріоритетності кар'єрного зростання, відхід від природності (штучне запліднення, народження шляхом оперативного втручання, раннє статеве життя тощо), зростання кількості неповних сімей.

Вчителям у наш час вкрай необхідно вчитися розуміти старіючу матір, яка обожає свою дитину. Така мати рано чи пізно заводить розмову про те, що її дитину в школі недолюблюють, недоцінюють, не розуміють, а при дитині саме вона обговорює вчителя, інших людей, доводить недосконалість школи, чим завдає шкоди формуванню дитини як особистості, в свідомості якої формується ряд руйнівних установок та психологічних бар'єрів на рівні життєво важливих компетентностей.

Падіння народжуваності, яке безпосередньо пов'язане з техногенними явищами та гендерною рівністю, у свою чергу призводить до об'єктивного зростання цінності кожної дитини – для сім'ї, суспільства, нації. Зростає кількість сімей з однією дитиною. Дослідження китайських психологів, де цей процес унаслідок перенаселеності був унормований законодавчо, свідчать про його наслідки – егоїстичну спрямованість молоді. Діти-одинаки не здатні ділитись, не люблять визнавати права інших та підтримувати слабкого, не поступаються в лідерстві.

Унаслідок падіння народжуваності та старіння материнства, суспільних процесів підтримки дітонароджуваності, а також розвитку високих технологій відбувається старіння населення, що фіксується демографіями. Спостерігається певна залежність: чим вищий рівень життя у країні – тим старіший середньостатистичний її громадянин. Літні люди мають свої якості, які переносяться на суспільство: втрачається ентузіазм, властивий слов'янському менталітету, зникає бажання змін – натомість посилюється прагматизм, бажання сталості, комфорту. На цьому фоні у світі дедалі ширше фіксуються гедонізм, егоїзм, спрямованість на матеріальні цінності, життя «для себе».

Поява віртуальної реальності, з одного боку, збагачує людину додатковими можливостями, відкриває їй доступ до широкої інформації, а з іншого – служить оправданням замкненості у просторі власного житла, відсторонює від природної потреби у спілкуванні. Людина сьогодні все менше хо-

дить у гості, все менше витрачається на живе спілкування, підмінюючи його віртуальним. Спілкування набирає формальних ознак. Люди шукають невластиві їм оригінальні шляхи реалізації власного «я» (сублімування в художній творчості всупереч відсутності задатків, екстремальні форми відпочинку з ризиком для життя).

Все перераховане вище сукупно веде до втрати колективізму, превалювання прагматизму, спожи- вацьких настроїв та ідей, переважання у гуманістичному й демократичному суспільстві матеріального над духовним. Як наслідок – зміна ментальних настанов, утвердження песимістичних настроїв. Так, учителям сьогодні варто знати і про особливості національного менталітету різних представників народу України, і про національне переживання проблеми, колективну та індивідуальну здатність мобілізуватися в несприятливому середовищі тощо.

Негативні ознаки часу виявляють себе і в сучасній школі. «Падіння авторитетів» – даність суспільного життя в Україні сьогодні – у свідомості учня викликає реальний відгук: зневажання державних святинь сепаратистами на Сході, руйнування пам'ятників політичним вождям, висвітлення «темних» сторінок біографії політиків, культурних діячів тощо та інші «відвертості» журналістики повертаються суспільству тим, що в очах пересічного учня втрачають авторитет держава, політики, культурні діячі. Батько й мати, вчитель під впливом інтернет-простору втрачають позиції носіїв інформації.

Варто додати до цього ще й зміни в мотивації діяльності вчителя та учня. Освіта для форми веде до девальвації знань, у мові народу з'явилося навіть пов'язане з цим поняття – «корочки» (зневажливо – диплом).

Усе окреслене вище викликає в індивідів дезорієнтацію в ієрархії цінностей [13], наслідком якої є неминуха криза уявлень, яка викликає в людей стан депресії, невизначеності в прийнятті рішень, відходу від соціальної та професійної активності. Однак від 51,22 % до 71,59 % педагогів усе ж обирає сьогодні в Україні професію за головним критерієм – любов до дитини [14], і це вселяє надію на те, що криза уявлень у педагогічному середовищі не буде такою руйнівною, як могла б.

Завдання, що стоять перед освітою і суспільством у цілому в ракурсі тенденцій цивілізаційного розвитку, самі по собі енергозатратні й складні.

Сьогодні вкрай необхідно дати відповідь на питання, що впливають безпосередньо з умов існування цивілізації. Від успішного розв'язання цих питань залежить саме існування людства.

Завдання школи в ракурсі тенденцій цивілізаційного розвитку – формувати нове освітнє середовище – гуманне, демократичне, толерантне, полікультурне; духовний світ особи і суспільства на засадах добра; самостійності та внутрішню свободу, активну життєву позицію, відповідальність за власне життя самої дитини; закріпити нові стандарти поведінки, культури як самозбереження; розвивати нову людину, нове суспільство.

Одразу виникає запитання: яку нову людину, нове суспільство має продукувати освіта уже сьогодні? Відповідь однозначна: відповідальну за вчинки і дії перед майбутнім, з гуманним ставленням до інших, не-таких, з бажанням їх розуміти і визнавати право кожного на «іншість» усупереч законам сили та традиційним баченням, і – важливо – з ознаками одухотвореності.

Окреслимо ознаки сучасного освітнього процесу, який у майбутньому має призвести до глобальних ментальних змін:

- педагогіка – гуманістична;
- освітня ідеологія – людино(дитино)центризм;
- виховний ідеал – морально-етичний;
- спосіб навчання і виховання – інтелектуально-духовний;
- стиль педагогічного спілкування – демократичний;
- пріоритет – індивідуальність;
- педагогічна система – особистісно-орієнтована;
- функціональний підхід – компетентнісний.

Важлива роль в освітньому процесі відводиться педагогу як суб'єкту педагогічної дії. За І. А. Зязюном, узагальнений портрет суб'єкта педагогічної дії складають знання як гностичний складник – загальнокультурні та спеціальні (з предмета, психології, педагогіки), а також здібності – конструктивні (проективні), організаторські, комунікативні. Якщо перший складник є основою успішної педагогічної діяльності, то другий – основою досягнення високого рівня педагогічної майстерності [15].

За класифікацією акад. І. А. Зязюна, ключові компетентності педагога складають наступні:

- гностичні (система знань і умінь, що становлять основу професійної діяльності вчителя);
- конструктивні (інтелектуальне моделювання навчально-виховного процесу);
- організаторські (організація процесу учіння, самоорганізація діяльності вчителя);
- комунікативні (установлення контактів, здатність до емоційно-чуттєвого зараження, збудження інтересу, сприяння спільній діяльності) [16].

Доктор філософських наук К. В. Корсак на основі вивчення документів про освіту робить важливе узагальнення: «Рекомендації міжнародних політичних та освітніх організацій (ООН, ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄС та ін.) свідчать про те, що лідери людства найбільші надії покладають не на науковців і технологів, а на вчителів і вихователів» [17]. Тому вчитель, щоб відповідати високим запитам суспільства, повинен традиційно багато працювати над собою, закладати та розвивати складові ключових та професійних компетентностей відповідно до вимог часу шляхом самоосвітньої діяльності, проходження навчання в закладі післядипломної педагогічної освіти. Нижче наводимо нові складові компетентностей вчителя як вимогу часу, які, на нашу думку, йому необхідно формувати для успішної професійної діяльності в сучасних умовах:

- гностична складова: етнокультурна, етнопсихологічна (знання про культуру, національний ха-

рактар та менталітет представників різнонаціонального середовища – учасників глобалізації);

- конфліктологічна складова (знання про різновиди конфліктів, причини їх виникнення і вміння їм запобігати; про поведінку в екстремальних ситуаціях, про посттравматичний синдром, про пренатальну психологію тощо);

- хронотопна складова (відчуття особливостей епохи і готовність діяти відповідно до них): екологічна, валеологічна, культурологічна, соціологічна, гендерна тощо;

- конструктивна складова (стратегічна спрямованість та реалізація тактичної мети з урахуванням нових гностичних складників).

К. В. Корсак небезпідставно вважає, що знання з сучасної педагогіки у рамках освітології (термін В. О. Огнев'юка), чи ноосферної освіти (термін російських дослідників, який пропонує ввести К. В. Корсак), необхідно «доповнити ще й теорією інформації, етологією (еволюційною психологією), нейромолекулярною біологією та іншими молодшими науками, що останнім часом досягли певних успіхів у дослідженні законів людського мозку, інших складних систем людини» [18]. Адаже вчитель має бути готовим якнайширше використовувати позитивні фактори доби в сучасній школі і вміти протидіяти негативним.

Позитивні фактори доби в освітньому просторі – це, на нашу думку, використання можливостей Інтернету як засобу для отримання знань; інтелектуальна спрямованість учнів; формування полікультурної та особистісної толерантності на фоні національного відродження; індивідуалізація навчання та орієнтування на особистість; гуманізація освітнього простору та демократизація стосунків.

Негативні фактори доби в сучасній школі – це, на нашу думку, «падіння авторитетів», розбіжність між матеріальним і духовним вимірами людини, прагматизація суб'єктів освітнього процесу як зміни в мотивації учня та педагога, збіднення системи виховних впливів (унаслідок зміни суспільних формацій), духовне зубожіння; підміна виховання навчанням; Інтернет-простір як утеча від реальності, що в сукупності веде до кризи уявлень як негативно забарвленого емоційного стану.

Педагоги-майстри, наділені не тільки високим рівнем знань, умінь, а й здатністю до творчості, відчуттям смислу обраної професії, збагачені досвідом, одухотворені любов'ю до дитини, ведуть перед у професії, виступають зразком для інших. Складові професійної майстерності вчителя як система компетентностей на цей час уже добре вивчені і мають свою ієрархію: психологічна складова: любов до дитини і готовність її розуміти; професійна складова: належний рівень знань з предмету та методики його викладання; комунікативна складова: уміння будувати комунікацію з учнем, батьками, колегами, членами суспільства; культурологічна складова: високий рівень загальної культури і вміння її утверджувати в інтересах суспільства; етична складова: високі моральні якості і дії з погляду добра; світоглядна складова: демократизм,

гуманність, патріотизм і громадянськість, оптимізм тощо.

Та все ж головна ознака часу у вітчизняному освітньому просторі – компроміс двох стилів педагогічного спілкування (авторитарного та демократичного), двох педагогічних систем – авторитарної та гуманістичної, потребує належного вивчення та осмислення.

В основі авторитарної педагогіки – диктат учителя з посиленням контролем дисципліни, накопичення знань з перевагою інтелектуального начала над чуттєвим, недовіра до учня. В основі гуманістичної педагогіки – колективізм і співпраця, визнання індивідуальності і неповторності, цінності для суспільства кожного, врахування інтересів учня та сприйняття його таким, яким він є. Якщо перша система дій скерована на результат будь-яким шляхом, навіть ціною здоров'я дитини, то друга визнає, що цінним є сам шлях до знань, спілкування в колективі з позицій гуманності. Нерідко саме конфлікт двох педагогічних систем є причиною непорозумінь між педагогами, батьками, учнем та вчителем. Розв'язання цього – у визнанні демократичних основ педагогічного спілкування, переваг притаманної нам філософії серця, коли, за визнанням Г. Сковороди, світ пізнається через емоції. Про це ж каже І. А. Зязюн: «Будь-яке педагогічне рішення має зачіпати душу учня, його духовність, інтелект. Якщо ж дія педагога не враховує цих особливостей, то його праця лежить поза тією, що називається педагогічною, чи вчительською» [19].

З огляду на це варто звернутись до одухотвореного навчання, ідею якого сформовано психологом І. Д. Бехом: «Одухотворення – це встановлення суб'єктом зв'язку кожного окремого знання чи дії з вищою духовною цінністю і надання таким чином цим навчальним надбанням особистісної значущості» [20]. За умови коригуючої чи тьюторської участі вчителя, учень має надавати навчальному матеріалу вищого духовного сенсу, підпорядковувати навчання власній духовності – діяльнісній любові, добросовісності, безкорисливості, справедливості, вірності, великодушності, милосердю, чесності тощо. Очевидно, що тільки таке навчання дасть результат, пов'язаний з високим рівнем життєвої реалізації особистості, яка готова прислужитись суспільству в міру своїх обдарувань.

Освіта в Україні сьогодні обрала компетентнісну парадигму розвитку особистості. Проте ця парадигма сама собою ще не є універсальним засобом оптимізації, вона дає результат тільки у взаємодії з ідеями гуманістичної педагогіки, з інтелектуально-духовним способом виховання та навчання.

Результати дослідження. Вчитель у контексті європейського вибору України має відповідати характеристикам: демократ, гуманіст, оптиміст, національно свідомо та суспільно активна особистість, новатор, професіонал високого рівня, одухотворена особистість. Головні зміни в свідомості вчителя стосуються зміни парадигми цінностей від авторитарних до демократичних.

Висновки і перспективи. Завдань в освіті періоду євроінтеграції буде досягнуто, якщо компетентнісний підхід втілювати на основі ідей гуманізму та інтелектуально-духовної педагогіки з урахуванням реалій суспільної дійсності в Україні.

Отримані результати дають можливість у майбутньому здійснити компаративний аналіз постаті вчителя в Україні у діахронному та синхронному вимірах, а також вибудувати психолого-педагогічну модель українського вчителя на основі культурно-національного підґрунтя.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Кремень, В. Філософія освіти XXI століття [Текст] / В. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2003. – №1. – С.6-16.
2. Зязюн І. Система сукупних компетенцій і компетентностей у структурі педагогічної діяльності й дії вчителя [Текст] / І. Зязюн // Педагогіка і психологія. – 2014. – №3. – С. 18-27.
3. Колесник І. Постать вчителя в освітньому просторі другої половини XIX – початку XX століття [Текст] / І. О. Колесник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Nzpuoapp 2014 3017 pdf>
4. Ничкало Н. Професійний розвиток особистості: концептуальні засади і перспективи досліджень [Текст] / Н. Ничкало // Педагогіка і психологія. – 2015. – №1. – С. 5-13.
5. Чоповський В. Учитель в умовах державотворення України [Текст] / В. Чоповський // Педагогічна думка. – 2015. – № 3. – С. 3-9.
6. Андрущенко В. Ціннісна невизначеність особистості та її подолання засобами освіти [Текст] / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2015. – №3. – С. 5-13.
7. Бех І. Феномен одухотворення навчального змісту як виховний засіб [Текст] / І. Бех // Педагогіка і психологія. – 2014. – №2. – С. 47-51.
8. Кремень В. Вказана праця. – С. 6-16.
9. Корсак К. Потенціал ноопедагогіки в теоретичному забезпеченні освітології і діяльності освітніх систем [Текст] / К.Корсак // Шлях освіти. – 2013. – №1. – С. 8-14.
10. Кремень В. Вказана праця. – С. 6-7.
11. Кремень В. Вказана праця. – С. 7.
12. Ходанич Л. Психодіяльні і психоповедінкові стереотипи в дитячому фольклорі як засоби виховання [Текст] / Л. Ходанич // Соціально-педагогічні проблеми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 25-26 лютого 2003 р.– Ужгород: Мистецька лінія, 2003.– С. 245.
13. Андрущенко В. Вказана праця. – С. 7.
14. Чоповський В. Вказана праця. – С. 5.
15. Зязюн І. Вказана праця. – С. 23.
16. Зязюн І. Вказана праця. – С. 23-25.
17. Корсак К. Вказана праця. – С. 8.
18. Корсак К. Вказана праця. – С. 9.
19. Зязюн І. Вказана праця. – С. 27.
20. Бех І. Вказана праця. – С. 49.

Стаття надійшла до редколегії 15 лютого 2016 р.